

משנה מבוארת

The Steinsaltz Mishnah

Six Orders of the Mishnah

With Commentaries and Clarifications by

Rabbi Adin Even Israel Steinsaltz

ברכות פרק א

מהדורה נסיונית

Mishnah Berachot Chapter 1

Trial/Experimental Edition

In this edition:

Short thorough commentary, explanations, *halachic* conclusions,
main textual versions, *Massoret HaShas*, linguistic, historical,
zoological, etc. background information

על ידי

המכון הישראלי לפרסומים תלמודיים, ירושלים

מצוה לקרוא פרשת "שמע ישראל" (דברים ו, ד – ט), ו"והיה אם שמעו" (שם יא, יג – כא) בערב ובבוקר, שנאמר בהן "ודיברת בס... ובשכבך ובקומך", ועמהן פרשת "ויאמר" (במדבר טו, לז – מא). ועל כך שואלים: מאימתי מאיזו שעה קורין את קריאת שמע בערבית? משעה שהכהנים שנטמאו וטבלו נכנסים לאכול בתרומתן, שהם רשאים לאכול את התרומה רק לאחר שנגמר היום, ומתחיל הלילה. וזמן הקריאה נמשך עד סוף האשמוזה הראשונה, השליש הראשון של הלילה, אלו הם דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: זמן קריאת שמע של ערבית הוא עד חצות הלילה. רבן גמליאל אומר: זמנה הוא עד שיעלה עמוד השחר, האור הראשון במזרח.

ומסופר: מעשה שבאו בניו של רבן גמליאל מבית המשתה, מן החתונה, אמרו לו: לא קרינו את שמע של ערבית, האם לקרותה? אמר להם: אם עדיין לא עלה עמוד השחר, חייבין אתם לקרות. והוסיף: ולא זו בלבד, אלא כל מה שאמרו חכמים על מצוות שזמנן עד חצות, מצותן מן התורה עד שיעלה עמוד השחר. כגון הקטר (שריפה על המזבח) של חלבים ואברים של הקרבנות שהוקרבו ביום – מצותן להעלותם על המזבח עד שיעלה עמוד השחר. וכל הקרבנות הנאכלין ליום אחד, שזמן אכילתם הוא ביום ההקרבה ובלילה שלאחריו – עיקר מצותן לאוכלם עד שיעלה עמוד השחר. אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה, שלא ישתהה בקיום המצוה, עד שיתבטל ממנה.

א מאימתי קורין את שמע בערבית? משעה שתהפך היום ללילה, עד סוף האשמוזה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר.

מעשה שבאו בניו מבית המשתה, אמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות, מצותן עד שיעלה עמוד השחר; הקטר חלבים ואברים – מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלין ליום אחד – מצותן עד שיעלה עמוד השחר; אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

זמן קריאת שמע בערבית

הרחבות

עד סוף האשמוזה הראשונה לדעת ר' אליעזר, בשכבך" הנזכר בכתוב, כוונתו: כל זמן שבני אדם הולכים לישון (רש"י בבלי ג,א), ואילו רבן גמליאל האומר: עד שיעלה עמוד השחר, סבור שכוונת הכתוב היא: כל זמן שבני אדם ישנים. ובדעת חכמים ראה להלן.

חייבים אתם לקרות, ולא זו בלבד וכו' לפי התלמוד הבבלי (ט,א) כל זה מדברי רבן גמליאל לבניו, שגם לשיטת חכמים, שהלכה כמותם, מי שלא קרא עד חצות חייב לקרוא. אבל לפי התלמוד הירושלמי (סוף ה"א) חכמים חלוקים על רבן גמליאל, ולדעתם "בשכבך" נמשך רק עד חצות הלילה (פירוש בעל ספר חרדים). ורבן גמליאל אמר לבניו שלמרות זאת עליהם לקרוא, כדי שיצאו ידי חובה לשיטתו שלו.

מאימתי קורין את שמע בערבית פתח התנא בקריאת שמע של ערבית, ולא של שחרית, שהרי כך סדר הכתוב: "ודברת בס בשכבך ובקומך" (דברים ו, ז) "בשכבך" ואחר כך "ובקומך". ועוד למד התנא מסדר בריאת העולם, בו נזכר הלילה תחילה "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א, ה) (בבלי ברכות ב,א).

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן היא התרומה הניתנת לכהנים מתבואת בני ישראל, כהן טמא אינו רשאי לאכול תרומה, עד שיטבול וימתין עד שייגמר היום. ולפי הגמרא (בבלי ב,א), זמן זה הוא שעת "צאת הכוכבים" כאשר נראים שלושה כוכבים בשמים (ראה ירושלמי א,א ובבלי שבת לה,ב).

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן
 יש שהבינו כי כאן יש הד למנהג של הכהנים כולם (גם אלו שלא נטמאו) לצאת לפנות ערב אל מחוץ לעיר כדי לטבול סמוך לחשיכה, ולהיכנס לעיר בערב כדי לאכול את התרומה בטהרה. ויש שהוסיפו כי ייתכן שמדובר בתיאור של ירושלים בתחילת תקופת הבית השני (ראה במשנה מהדורת אלבק, סיני כרך מב עמי מח ועוד). ויש שהבינו כי הכוונה היא כשהכהנים נכנסים לביתם. אבל אחרים כתבו כי "יכנסים" מובנו, כמו במקומות אחרים – מתכוננים, מתעטדים לאכול בתרומתם (פירושים וחיידושים לירושלמי).

אשמורה

בניגוד ליום, בו משתמשת המשנה בחלוקה לשעות (דבר שהיה באפשרות הרגילה לבני אדם, לפי מיקום השמש בשמים, או באמצעות שעון שמש פשוט), ביחס ללילה השתמשו חכמים בחלוקה לאשמורות, כפי המצוי כבר בכתובים (ראה שמות כד, יד). ובכתוב נחלק הלילה לשלוש "אשמורות", שבהן היו השומרים מתחלפים (ראה שופטים יז, ט), וכן היה נהוג אצל היוונים, ואילו בצבא הרומי היה הלילה מתחלק, כמו היום, לארבע משמרות.

עמוד השחר

נראה כי "עמוד" בהקשר זה מובנו – דבר שקם ועולה, כמו הביטוי המקביל "עלות השחר". הכוונה היא לאור העולה במזרח, קודם שנראה גוף השמש ("הנץ החמה"). יש שהבינו כי הכוונה לנקודת האור הראשונה (כאשר השמש מצויה כ-17.5 מעלות מתחת לאופק המזרח), ויש הבינו כי הכוונה לזמן מאוחר מעט יותר, כשהאור מתפשט על פני המזרח (כשהשמש כ-16 מעלות מתחת לאופק). לפי ההלכה מדובר ב-72 דקות קודם הנץ החמה, בימי תשרי וניסן, ולפי אופק ארץ ישראל, אך זמן זה משתנה בהתאם לתאריך ולמיקום על פני כדור הארץ.

הקטר חלבים ואיברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר "הקטר חלבים" נאמר על רוב הקרבנות, שרק חלביהן מוקטרים, ובשרם נאכל על ידי הכהנים, או על ידי הבעלים, ו"הקטר איברים" – בקרבן עולה, שהוא קרב כולו, וגם האיברים שלו. **וכל הנאכלין ליום אחד** והם החטאת והאשם, כבשי עצרת, העופות והמנחות, וכן קרבן התודה (ראה זבחים פ"ה). ובירושלמי נאמר כי הכוונה כאן רק לקדשים קלים (כלומר, לקרבן התודה), הנאכלים על ידי כל אדם, ויש חשש להתרשלות, אבל לא בקדשי קדשים, שנאכלים רק על ידי הכהנים, מפני שהכהנים זריזים הם, ומדקדקים במצוות (צל"ח).

אורח ההלכה

מאימתי קורין את שמע בערבית זמן קריאת שמע של ערבית הוא משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם, והוא צאת הכוכבים (גאונים והרי"ף, על פי הברייתא שבבלי ב,ב), שזמנו לפי הדעות השונות, בין 18 לבין 72 דקות לאחר שקיעת החמה. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א ה"ט. שו"ע או"ח רלה, א).

עד שיעלה עמוד השחר זמן קריאת שמע של ערבית הוא עד עלות השחר, כרבן גמליאל (האור הראשון, מג"א. ויש אומרים: כשמאירים פני המזרח. גר"א). ומי שהיה אנוס, יכול לקרוא קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה, כדברי ר' שמעון בבבלי ה,ב. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א ה"ט. שו"ע או"ח רלה, ג).

הקטר חלבים ואברים זמן הקטר חלבים ואברים מדין תורה הוא עד עמוד השחר, ומדברי חכמים – עד חצות הלילה. כמשנה. ורש"י כתב כי זמן ההקטרה גם לכתחילה הוא כל הלילה, על פי המשנה במסכת מגילה (פ"ג מ"ו). (רמב"ם ספר עבודה הלכות מעשה הקרבנות פ"ד ה"ב).

וכל הנאכלין ליום אחד כל הקרבנות הנאכלים ליום אחד נאכלים מדין תורה עד עמוד השחר, ומתקנת חכמים – עד חצות. כמשנה. (רמב"ם ספר עבודה הלכות מעשה הקרבנות פ"ח ה"ח).

מסורת הש"ס

כל המשנה בבלי ברכות ב,א. ירושלמי ברכות א,א (בשינויי לשון קלים). **מאימתי במדב"ר פ"ג טו.**
מאימתי – בערבית (בשינויי ילק"ש תורה תתמב. שם נ"ך תתעד ד. וראה תוספתא ברכות א,א (בשינויים רבים). תקו"ז כזא, (הדין). **וחכמים – השחר** (בשינויי אדר"נ נו"א פ"ב).
כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר (בשינויים) מגילה פ"ב מ"ו. תוספתא מגילה ב,י.
הקטר – העבירה מכילתא שמות יב,ח.
הקטר – השחר (בשינויים) מגילה פ"ב מ"ו. תוספתא מגילה ב,י. בבלי מגילה כא,א. פסחים סח,ב. מנחות עב,א. תנחומא צו יד.
וכל הנאכלין – העבירה (בשינויי לשון) תו"כ ויקרא ז,יב. ילק"ש תורה קצז. תצו.

גרסות

אימתי בערוך: מתי וראה מלא"ש.
בְּעֶרְבִית ב' ויר': בערבין וכן בכ': בְּעֶרְבִים, והוא לשון רבים של עֶרֶב, וראה זהר, לח"ש, תוס' חדשים.
הַאֲשְׁמוּרָה ביר' ועוד: הַאֲשְׁמוּרָת כבשופטים ז, יט. וראה מלא"ש.

ב מאימתי קורין את שמע בְּשַׁחֲרִית? מְשִׁיכִיר בֵּין תְּכֵלֶת לְלֶבֶן. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: בֵּין תְּכֵלֶת לְכֹרֶתִי. וְגוֹמְרָה עַד הַנֶּץ הַחֲמָה. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: עַד שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת, שָׁבֹן דֶּרֶךְ בְּנֵי מַלְכִים לְעֵמֹד בְּשִׁלְשׁ שָׁעוֹת. הַקּוֹרֵא מִכָּאן וְאֵילָךְ לֹא הַפְסִיד, פְּאֵדָם הַקּוֹרֵא בְּתוֹרָה.

זמן קריאת שמע בשחרית

מאימתי קורין את קריאת שמע בשחרית? משיכיר, משיכול להבחין, בין חוט התכלת שבציצית לחוטי הלבן שבה. ואילו רבי אליעזר אומר: מאוחר יותר, משיכול להבחין בין תכלת לכותי, שהוא מין בצל שצבע עליו ירוק בהיר. וגומרה את קריאת שמע עד הנץ החמה, כשגוף השמש מתחיל להיראות במזרח. רבי יהושע אומר: זמנה הוא עד סוף שלש שעות (שעות זמניות, רבע משעות היום), שכן דרך בני מלכים לעמוד לקום ממיטתם, בשלש שעות, והוא עדיין "בקומך". הקורא מכאן ואילך, אחרי שלוש שעות, אף שלא יצא ידי מצות קריאת שמע בזמנה – לא הפסיד לגמרי את המצוה, ועשה בזה מצוה כאדם הקורא בתורה.

הרחבות

רבן גמליאל במשנה א (ונפסק להלכה) כי "בשכבך" הוא כל זמן השכיבה, ולא רק בזמן שהולכים לשכב, ואילו בקריאת שמע של שחרית אין חולק על כך שהוא רק בזמן שאנשים קמים משנתם? יש שתייך שאכן מן התורה זמן קריאת שמע של היום הוא כל היום, אלא שתיקנו חכמים שזמנה יהיה רק בזמן הקימה (כס"מ בדעת הרמב"ם הלכות קריאת שמע פ"א הי"ג). ואחרים כתבו כי בניגוד ללשון שכיבה, המתארת גם מצב קבוע של שכיבה, הלשון "ובקומך" משמעה דווקא פעולה של קימה (מאירי).
הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה כלומר, למרות שבדעתו לקרותה לשם קבלת עול מלכות שמים, לא הפסיד בזה גם מצות תלמוד תורה (וראה מנחות צט, ב) (עדת יעקב). ויש מפרשים, שאף שפשע ולא קרא בעונתה, כשקוראה לאחר זמנה אינו נחשב כ"מזכיר עוון" (ריטב"א. וראה עוד פירוש שם בשם ר' שלמה מן ההר). ובתלמוד הבבלי (יב, פירשו: שלא הפסיד ברכות שתיקנו חכמים לפני קריאת שמע ולאחריה, מפני שעדיין יש מצוה בקריאתה, או מפני שהם חלק מסדר התפילה (ראה ברמב"ם הלכות קריאת שמע פ"א הי"ג וב"אורח ההלכה").

משיכיר בין תכלת ללבן רש"י (בבלי ברכות ט, א) הסביר כי הכוונה לגיזת צמר שצבועה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה. אבל רוב המפרשים פירשו (כפי שמוכח בירושלמי ברכות א, ב) כי הכוונה היא להבחנה שבין פתיל הצבוע תכלת שבציצית לחוטי הלבן שבה. וטעם הדבר שקבעו זמן זה, כפי שנאמר בפרשת הציצית: "וראיכם אותו (את פתיל התכלת) וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם", ודרשו חכמים: "וזכרתם את כל מצוות ה'" – זו קריאת שמע, שיש בה עול מלכות שמים (ספרי במדבר טו, לט. וראה מנחות מג, ב).
וגומרה עד הנץ החמה לפי הגמרא (בבלי כה, ב) זהו המשך דברי ר' אליעזר, שסוף זמן קריאת שמע של שחרית הוא בהנץ החמה, שעד אז אנשים היו רגילים לקום. אבל יש שפירשו ש"גומרה" מובנו סיום, וכמנהג הותיקין (החסידיים) לקרוא קריאת שמע כך שיסמוך את ברכת "גאל ישראל" לתפילה המתחילה עם הנץ החמה (תוי"ט). ויש שהבינו ש"גומרה" מובנו כאן, וכמו במקומות אחרים בדברי חכמים – קורא אותה (רבינו חננאל, ראה מלא"ש).
שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלוש שעות התקשו המפרשים: מדוע לענין קריאת שמע של ערבית אמר

אורח ההלכה

עד שלוש שעות יש לסיים קריאת שמע עד סוף השעה השלישית, שהוא רבע היום בשעות זמניות, המחושבות בהתאם לאורך היום. עברה השעה השלישית – קוראה בברכותיה עד סוף השעה רביעית, שהוא סוף זמן תפילת שחרית לדעת ר' יהודה להלן פ"ד מ"א (רא"ש), וכפירוש הגמרא למשנה ש"לא הפסיד" – ברכותיה. עברה השעה הרביעית – קוראה שלא בברכותיה. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א הי"ג. וי"ג. שו"ע או"ח נח, א ג).

מאימתי קורין את שמע בשחרית זמן קריאת שמע של שחרית הוא משעה שיראה את חברו במרחק ארבע אמות, ויכירנו, כהכרעת רב הונא בגמרא (ט, ב), והוא הזמן ששינינו במשנה שבו יכול להבחין בין תכלת ללבן (ב"י), כ-50 דקות קודם הנץ החמה. ובשעת הדחק, כגון שצריך לצאת לדרך, יכול לקרות קריאת שמע מעמוד השחר, כדברי ר' שמעון בבבלי ח, ב. ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין, סמוך להנץ החמה. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א הי"א וי"ב. שו"ע או"ח נח, א ג).

רקע

כרתי

כרתי (*Allium porrum*, ובאנגלית Leek) הוא תרגומו של ה"חציר" שבמקרא (במדבר יא, ה), והוא קרוי גם כרישין (ריבוי של כרישה), יש סבורים כי ירק זה קרוי גם קפלוטות. הכרתי קרוב מבחינה בוטנית לבצל ולשום, והוא ירק תרבות הגדל כמעט בכל מקום, והוא משמש לתבשילים שונים. לעלו של צמח זה זנון ירוק בהיר.

הנץ החמה

הנץ החמה הוא זריחת השמש, לפי הדעה המקובלת - הרגע בו היא מתחילה להיראות, אף שיש שהבינו כי הוא זמן זה נמשך עד שתיגלה החמה לגמרי (כ.2.5 דקות).

אות ה' שבי"הנץ" אינה ה' הידועה, אלא חלק מן המילה, שהיא צורת מקור של "הנצו הרמוניים" (שיר השירים ז, יא), במובן של הוצאת פרח, ציץ. בדברי חכמים נמצאו הגדרות נוספות, כמו שהחמה "מטפטפת על ראשי ההרים" (ירושלמי), כשיש צננוצים של אור בראשי ההרים.

שעות

חלוקת היממה לעשרים וארבע שעות שוות, היא המצאה חדשה יחסית (מן המאה ה-13 לסה"ס), ואילו בעולם העתיק, ובכלל זה בדברי חז"ל, היום (וגם הלילה לעצמו) מתחלק לשתיים עשרה שעות, המשתנות באורכן לפי עונות השנה.

מסורת הש"ס

כל המשנה בבלי ברכות ט,ב. ירושלמי ברכות א,ב (בשינוי לשון).
 מאימתי - בשחרית ראה תוספתא ברכות א,ב (בשינויים רבים).
 מאימתי - ללבן בבלי מנחות מג,ב. ילק"ש תורה תשנ. תתקלג. זהר ח"ג קעה,א. רכז,א. רמג,א. רנז,א. תקו"ז קכז,א.
 עד הנץ החמה בבלי ברכות כה,ב.
 ר' יהושע - בשלוש שעות בבלי ג,ב. ילק"ש נ"ך סג.
 דרך - בשלוש שעות (בשינויים) בבלי ברכות ד,א. ירושלמי ברכות א,א. מכילתא ומכילתא דרשב"י שמות יב,ב. רות רבה (לרנר) פ"ו א. איכ"ר (בובר) פ"ב. פסדר"כ פ"ז. תנחומא בהעלותך י. תנחומא (בובר) בהעלותך יט. שוח"ט כב,א. נו,ט. ילק"ש תורה רח. שם נ"ך תתלד. תשצט.
 בני מלכים ראה שבת פ"ד מ"ד.
 הקורא מכאן - בתורה ירושלמי ברכות ד,א. שבת א,ב.

גרסות

בשחרית ביר' ועוד: בשחרין והוא לשון רבים של שחר, כמו בערבין לעיל משנה א, וראה זהר. ובק' ור': בשחרים.
 לכרתי ביר' ועוד: לכרתן.
 וגומרה ביר' ועוד מלה זו חסרה, וראה תוי"ט.
 עד הנץ החמה בפסקה ביר': עם הנץ החמה.
 בני מלכים בב' ביר' ועוד: מלכים וכן ברוב המקבילות.

רקע

תכלת

התכלת הוא החומר המופק מחלזון ימי, ששימש לצביעת צמר בעת העתיקה, ובו גם קיימו את מצות פתיל התכלת בציצית. השימוש בתכלת פסק לאחר תקופת התלמוד, בגלל מציאת תחליפים זולים ופשוטים, ובגלל הגבלות שהטילו הרומאים והביזאנטים על יצורו, ובשל כך פסקה מסורת התכלת בישראל. בדורות האחרונים החל העיסוק בזיהויו של החלזון ממנו נעשית התכלת, ההצעה המקובלת כעת על רבים היא כי מדובר בחלזון הארגמון קהה הקוצים (*Murex trunculus*), שמתאים לרוב הסימנים המופיעים בדברי חז"ל, בגוף החלזון יש בלוטה המכילה נוזל צלול ההופך לאחר הוצאתו לאויר וחשיפתו לאור שמש לצבע כחול.

ציצית ובה פתיל תכלת, לפי השיטה שמדובר בארגמון קהה הקוצים

ארגמון קהה קוצים

בית שמאי אומרים: בערב, בזמן קריאת שמע של ערב, כל אדם יטו, ישכבו, וכך יקראו את קריאת שמע, ובבקר יעמדו ויקראו, שנאמר "ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז). ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו, במצב שבו הוא נמצא, שהרי נאמר גם "ובלכתך בדרך" (שם). אם כן, למה נאמר "ובשכבך ובקומך"? לא למצבו של האדם בשעת הקריאה, אלא לענין זמן הקריאה – בשעה שבני אדם שוכבים, ובשעה שבני אדם עומדים. מסופר, אמר רבי טרפון: אני הייתי בא (מהלך) בדרך, והגיע זמן קריאת שמע של ערבית, והטיתי כדי לקרות, כדי להחמיר על עצמי כדברי בית שמאי, ועל ידי כך סכנתי בעצמי מפני הלסטים (השודדים). אמרו לו חכמים: כדי (ראוי) היית לחוב בעצמך, ליהרג, מפני שעברת על דברי בית הלל, שאמרו שאדם קורא כדרכו, והוכרעה הלכה כמותם.

ג **בית שמאי אומרים:** בערב כל אדם יטו ויקראו, ובבקר יעמדו, שנאמר: "ובשכבך ובקומך". ובית הלל אומרים, כל אדם קורא כדרכו, שנאמר: "ובלכתך בדרך". אם כן, למה נאמר: "ובשכבך ובקומך"? בשעה שבני אדם שוכבים, ובשעה שבני אדם עומדים. אמר רבי טרפון: אני הייתי בא בדרך, והטיתי לקרות, כדברי בית שמאי, וספנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו: פדי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל.

"בשכבך ובקומך"

הרחבות

לשם כך (שהיה רוכב על חמור וירד ממנו), ואמרו לו כי אם היה קורה לו אסון – היתה אחריות מוטלת על כתפיו שלו (ראה דברי רב יחזקאל בבבלי ברכות י"א, א, ובפירוש הרמב"ם, וכן ראשון לציון). אבל מדברי חכמים אחרים בבבלי ובירושלמי עולה בבירור כי ר' טרפון נתחייב מיתה מפני שעבר על דברי בית הלל, שכיון שנפסקה הלכה כמותם – אסור היה לו לעבור על דבריהם, ונתחייב מיתה (בידי שמים). על שם "ופורץ גדר ישכנו נחש" (ירושלמי א, ג).

בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו וכו' יש שכתב שגם בית שמאי מודים שהמשמעות הפשוטה של הכתוב "בשכבך ובקומך" מתייחסת לשעת השכיבה (בלילה) ושעת הקימה (ביום), אלא שהם סבורים שהדבר תלוי בזמן שכיבה וקימה של עצמו, בשכיבה – לאחר שכבר שכב, ובקימה – קימה ממש (פני יהושע בבלי ברכות י"ב). וסכנתי בעצמי... כדי היית לחוב בעצמך יש שהבינו כי בעיקרו של דבר מותר היה ר' טרפון להחמיר על עצמו ולנהוג כבית שמאי, אלא שאסור היה להסתכן

אורח ההלכה

מעומד, נקרא עבריין (סדר רב עמרם גאון) ועל פי הסוד ראוי לקרוא קריאת שמע וברכותיה מיושב. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"ב ה"ב – ג. שו"ע או"ח סג, א וג).

כל אדם קורא כדרכו רשאי אדם לקרוא קריאת שמע מהלך או עומד, או רוכב על גבי בהמה או יושב, או מהלך (ויעצור לקריאת פסוק ראשון בכוונה). ומי שהיה יושב ורוצה להחמיר ולקרוא

מסורת הש"ס

כל המשנה (בשינויי לשון קלים) בבלי ברכות י, ב. ירושלמי ברכות א, ג – ד. בית שמאי – עומדים ילק"ש תורה תתמב. בית שמאי – יעמדו ספרי דברים ו, ז. אמר רבי טרפון – הלל (הענין) ירושלמי שביעית ד, ב. סנהדרין יא, ד. ע"ז ב, ז. אמר רבי טרפון – הלסטים שהש"ר פ"ב א. ילק"ש נ"ך תתקפא (בשינוי לשון).

רקע

כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל
הלל ושמאי היו הנשיא ואב בית הדין בירושלים כמאה שנה קודם חורבן הבית, ומתלמידיהם נוסדו שני בתי מדרש עיקריים, בית שמאי ובית הלל. היווצרות שתי שיטות שונות, ו"ריבוי התלמידים שלא שימשו כל צרכם" הביאה למצב של מחלוקת חריפה, בו "רבתה מחלוקת בישראל, ונעשתה התורה כשתי תורות" (סנהדרין פח,ב). עם החורבן (70 לסה"ט), והקמת מרכז התורה מחדש ביבנה, נוצר צורך חיוני להכריע כאחת מן השיטות, והוא המתואר במקום אחר, שלאחר דיון של שלוש שנים יצאה בת קול ואמרה כי "אלו ואלו דברי אלקים חיים, והלכה כבית הלל" (ראה ירושלמי קדושין פ"א ה"א). לאחר שנתקבלה הכרעה זו, היה צורך חיוני לדאוג ליישומה, עד שאמרו חכמים כי העובר על דברי בית הלל גם אם אין כוונתו לפסוק כבית שמאי, אלא רק להחמיר על עצמו – חייב מיתה (שם).

גרסות

כל אדם יטו ויקראו בו': כל אדם יטה ויקרא וראה מגיד תעלומה.
כל אדם קורא כדרכו ביר' ועוד: כל אדם קורין כדרכו.
בשעה בכ': אלא בשעה.
שבני אדם שוכבים... שבני אדם עומדים בכ' וד': שדרך בני אדם שוכבים... שדרך בני אדם עומדים.

רקע

ר' טרפון

מגדולי התנאים ביבנה, בדור שלאחר חורבן הבית. ר' טרפון שהיה כהן עוד הספיק לשמש בבית המקדש, אף שהיה כנראה אז צעיר לימים. לאחר החורבן היה מצוי הרבה בישיבה הגדולה ביבנה, ושם הוא נושא ונותן עם כל החכמים החשובים שלמדו בה. ר' טרפון, שהיה עשיר גדול, התגורר בעיר לוד. הוא היה איש צדקה וחסד, ותמך בנזקקים בדרכים רבות. היה ידוע בענותנותו ובחסידותו. בני אחותו של ר' טרפון ישבו לפני רבי, וכן גידל רבי את בן בתו של ר' טרפון להיות מחכמי התורה של אותו הדור.

ליסטים

מקור המלה הוא ביוונית λίστη (ליסטיס) = שודד, הצורה ליסטים כלשון רבים היא כעין קיצור של ליסטיס.

ד בַּשַּׁחַר מְבָרְךְ שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ
וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ, וּבְעֶרְבַּ
שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ וְשְׁתֵּים לְאַחֲרֶיהָ,
אַחַת אַרְוֶבָה וְאַחַת קְצָרָה. מְקוֹם
שְׁאֵמְרוּ לְהֶאָרִיךְ – אֵינוֹ רִשְׁאֵי
לְקָצֵר, לְקָצֵר – אֵינוֹ רִשְׁאֵי
לְהֶאָרִיךְ. לְחֶתוֹם – אֵינוֹ רִשְׁאֵי
שְׁלֵא לְחֶתוֹם, וְשְׁלֵא לְחֶתוֹם –
אֵינוֹ רִשְׁאֵי לְחֶתוֹם.

ברכות
קריאת
שמע

בשחר, בקריאת שמע של שחרית, מברך שתיים, שתי ברכות לפנייה, שהן ברכת "יוצר אור" וברכת "אהבה", ואחת לאחרייה, היא ברכת הגאולה המתחילה ב"אמת ויציב", ובערב מברכים שתיים לפנייה, ברכת "מעריב ערבים" ו"אהבת עולם", ושתיים לאחרייה, "אמת ואמונה" ו"השכיבנו". ומוסיפים: הברכות הללו שלאחר קריאת שמע, אחת מהן ארוכה, "אמת ואמונה", ואחת קצרה "השכיבנו". וכלל אמרו: מקום שאמרו חכמים להאריך בנוסח הברכה – אינו רשאי לקצר, ובמקום שאמרו לקצר – אינו רשאי להאריך. וכן במקום שאמרו לחתום ולומר לשון "ברוך אתה" וכו' בסוף ברכה – אינו רשאי שלא לחתום, ובמקום שאמרו שלא לחתום, כמו בברכה שלפני האכילה – אינו רשאי לחתום.

ה מְזַכְרִין יְצִיאַת מִצְרַיִם
בְּלֵילוֹת. אָמַר רַבִּי
אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה: הָרִי אֲנִי כְּכֵן
שֶׁבַעִים שָׁנָה, וְלֹא זָכִיתִי שְׁתֵּאָמֵר
יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלֵילוֹת, עַד
שְׁדַרְשָׁה בֶּן זֹמַא, שֶׁנֶּאֱמַר "לְמַעַן
תִּזְכַּר אֶת יוֹם יְצִיאַתְךָ מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ", "יְמֵי חַיֶּיךָ"
– הַיָּמִים, "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" –
הַלֵּילוֹת. וְחַכְמֵי אוּמְרִים: "יְמֵי
חַיֶּיךָ" – הָעוֹלָם הַזֶּה, "כֹּל יְמֵי
חַיֶּיךָ" – לְהַבִּיא לְיָמֹת הַמְּשִׁיחַ.

הוכרת
יצירת
מצרים
בלילה

בנוסף לקריאת פרשיות "שמע" ו"והיה אם שמוע", גם מזכירין יציאת מצרים בלילות, שלא רק ביום, אלא גם בלילה, ואומרים פרשת יציאת (במדבר טו, לז – מא) שנאמר בה "אני ה' וכו' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים". אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים גם בלילות, עד שדרשה בן זומא, למד אותה מן הכתובים, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (דברים טז, ג). והוא לומד מן הלשון כך: "ימי חייך" – אלו הימים, "כל ימי חייך", "כל" שהיא לשון ריבוי – הרי זה מרבה גם את הלילות, שגם בהם צריכים להזכיר את יציאת מצרים. וחכמים החולקים עליו אומרים: "ימי חייך" – כוונתו העולם הזה, "כל ימי חייך" – להביא לימות המשיח, שגם בגאולה האחרונה יזכירו את גאולת מצרים.

הרחבות

אחת ארוכה ואחת קצרה לדעת רש"י (ברכות יא, א) זהו המשך מה ששינוי "ושתיים לאחרייה", ששתי הברכות שלאחר קריאת שמע של ערבית, אחת מהן ארוכה – "אמת ואמונה", ואחת קצרה – השכיבנו (יש שפירשו "קצרה" לא על הנוסח, אלא על התוכן, שב"אמת ואמונה" יש כמה עניינים – יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מלכות, וגם בקשה על העתיד, וב"השכיבנו", רק תפילה על שמירה מן המזיקים והצרות. מאיר). והרמב"ם הסביר כי מדובר על הברכות שלפני קריאת שמע, בין בשחר ובין בערב, שארוכה היא "יוצר אור" ו"מעריב ערבים", שפותחות ב"ברוך" וחותמות ב"ברוך", וקצרה – ברכת אהבה, שאינה פותחת בברוך אלא רק חותמת ב"ברוך". אבל יש שפירשו (על פי התוספתא ברכות א, ה) כי "אחת ארוכה ואחת קצרה" עניינו – בין ארוכה ובין קצרה. והיא תחילתה של הלכה חדשה, שאינה עוסקת בברכות קריאת שמע, אלא על כל

בשחר מברך שתיים לפנייה וכו' בתלמוד הירושלמי (ברכות א, ה) נאמר כי חכמים סמכו שבע ברכות אלו (שלוש ביום וארבע בלילה) על הכתוב: "שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך" (תהלים קיט, קסד), ששבע ברכות והילולים מלווים את קריאת שמע ("משפטי ה'"). ברכות אלו אינן ברכות המצוות ("אשר קדשנו במצוותיו" וכו'), אלא ברכות השבח וההודאה, "יוצר אור" ו"מעריב ערבים" – על מעשה בראשית, ואמונה בקדוש ברוך הוא מלך העולם ביום ובלילה. ו"אהבה" – על התורה שניתנה לעם ישראל באהבה, ואחרי קריאת שמע – "אמת ויציב" (או אמת ואמונה) – שבה על גאולת מצרים, ובלילה "השכיבנו" – על השמירה לעד, כהמשך הגאולה. ומטעם זה, אדם אומר את ברכות קריאת שמע גם לאחר זמן קריאת שמע, מפני שהן נאמרות על סדר תפילת השחר (ראה במשנה הקודמת).

שנה", מפני שהיה צעיר ביותר אלא שנזרקה בו שיבה ביום שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו, ומינהו במקומו, ובאותו יום דרש בן זומא מ"כל ימי חייו" (רש"י). והרמב"ם כתב כי היה מרבה ללמוד ולהגות בתורה עד שנחלש גופו ונעשה כזקן.

ולא זכיתי הרמב"ם פירש: לא זכיתי למצוא רמז לדין זה מן התורה. ולדרך זו, חכמים אינם חולקים על עיקר הדין, שנאמר בראש המשנה, אלא רק על האפשרות ללמוד מן הכתובים (צל"ח), או על כך שהוא מן התורה (מאירי). אבל יש שפירשו "לא זכיתי" – לא ניצחתי את חכמים (כמו לשון התלמוד "זכנהו... לרבנן", קידושין יח,א). ויש שפירש "ולא זכיתי שתיאמר יציאת מצרים בלילות" – לא היתה לי זכות לקיים מצוה זו, שהייתי סבור שאין מצוה אלא ביום, עד ששמעתי דרשת בן זומא (רי"ד).

וחכמים אומרים ימי חייו וכו' לדעת האומרים שחכמים חולקים על עצם הצורך להזכיר יציאת מצרים בלילות, שאלו: והרי שנינו לעיל (משנה ג) ללא חולק, שמברכים שתי ברכות לאחר קריאת שמע של ערבית, וברכת "אמת ואמונה" עוסקת כולה ביציאת מצרים! (ראב"ד). ויש מי שתירץ שהיו אומרים "אמת ואמונה" בנוסח אחר, מבלי להזכיר בה יציאת מצרים (רשב"א ברכות יג,א).

כל ימי חייו להביא לימות המשיח בברייתא (בבבלי יב,ב ועוד) מסופר, שאמר להם בן זומא לחכמים: וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח? והלוא כבר נאמר "לכן הנה ימים [באים] נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון" (ירמיה כג, ז – ח)! והשיבו לו: אין הכוונה שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא גאולה אחרונה עיקר ויציאת מצרים טפלה לה.

הברכות שתיקנו חכמים, שאינו רשאי לקצר במקום שאמרו להאריך ולהיפך (ראה במאירי ובתוספתא כפשוטה. וראה גם שיטת רבינו תם בתוס' ברכות יא,א ד"ב אחת).

משנה ה

מזכירין יציאת מצרים בלילות רש"י וכן הרמב"ם פירשו כי הכוונה לפרשת ציצית (במדבר טו, לו – מא), שנזכרת בסופה יציאת מצרים, שיש לקרוא את הפרשה, למרות שמצות ציצית עצמה אינה נוהגת בלילה, שנאמר "וראיתם אותו" (שם טו). ופירוש זה הוא לפי מסקנת התלמוד הבבלי (יד,ב), שאומרים פרשה זאת בלילה. אבל לפי מנהג בני ארץ ישראל לא היו אומרים כלל פרשת "ויאמר" בלילה, אלא נוסח של הודאה, כגון: "מודים אנחנו לך שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית עבדים להודות את שמך" (ירושלמי א,ו). וראה גם שם א,ה. ספרי במדבר טו, לו.

מזכירין יש שהבין כי המשנה משתמשת בלשון "מזכירין" ולא "קורין" כלשון המשנה בתחילת הפרק, משום שדי לזכור יציאת מצרים בלב (שו"ת שאגת אריה סימן ט). אבל רבים כתבו להיפך, שלשון "מזכירין", בניגוד ל"זוכרין", עניינה דווקא בפה, שאדם מזכיר לעצמו, כדרך שמזכיר לאחרים (מלאכת שלמה, שושנים לדוד). וגם לשון הכתובים מורה כן, כמו "למען תהיה תורה ה' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים" (שמות יג,ט), וכן "והגדת לבנך בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שם ח) (תורה תמימה). ומה שלא נזכרה לשון קריאה או אמירה, בא להדגיש שאין די באמירה בלא זכירה במחשבה (תפארת ישראל).

הריני כבן שבעים שנה כלומר, בערך בן שבעים שנה (כך משמע מן הירושלמי ברכות א,ו). ולפי המסופר בתלמוד הבבלי (כח,א) אמר "כבן שבעים

אורח ההלכה

שלמדו מכאן באופן כללי, שאין להוסיף כלל פיוטים בברכות קריאת שמע ובתפילה (טור בשם הרמ"ה והרמב"ם, הגר"א), ויש שאמרו כי מה שנאסר הוא רק בדרך קבע, אבל יכול להוסיף פיוטים באירועים מיוחדים, כמנהג קהילות ישראל (רא"ה). ויש שאמרו שאין איסור אלא כשמוסיף עניינים חדשים, או מחסיר מעיקר הברכה (רשב"א). ומכל מקום, הכל מודים כי ביחס לפתיחת הברכה ולחתימתה, שאינו רשאי לשנות בברכות קריאת שמע, וגם לא בברכות אחרות שתיקנו חכמים, ואם עשה כן, יש אומרים שלא יצא ידי חובתו. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א ה"ה. שו"ע או"ח סימן סח. שו"ע או"ח סימן נט וס. שם קפז, א. שם רלו,א).

בשחר מברך שתיים לפניו וכו' ובערב וכו' קודם קריאת שמע של שחרית תיקנו לברך שתי ברכות: "יוצר אור" ו"אהבת עולם" (ולפי נוסח אשכנז "אהבה רבה"), ואחת לאחריה – ברכת גאולה. ובערב – שתיים לפניו – "מעריב ערבים" ו"אהבת עולם", ושתיים לאחריה – "אמת ואמונה" ו"השכיבנו". ובזמן הגאונים תיקנו שמונה עשר פסוקים, ואחריהם ברכת "יראו עינינו", במקום תפילת שמונה עשרה, וברוב קהילות האשכנזים בחוצה לארץ המשיכו לאומרה גם לפני שמונה עשרה. (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א ה"ה – ו. שו"ע או"ח נט,א. שם ס,א. שם רלה,א. שם רלו,א).

מקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך וכו' יש

אורח החלכה

מזכירין יציאת מצרים בלילות אף על פי שאין מצות יציאת נהגת בלילה, קוראים פרשת יציאת בלילה, מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים, ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך". כבן זומא, ולפי שיטת התלמוד הבבלי (ראה בעיונים). (רמב"ם ספר אהבה הלכות קריאת שמע פ"א ה"ג).

מסורת הש"ס

משנה ד

כל המשנה בבלי ברכות יא,א. ירושלמי ברכות א,ה. בשחר – קצרה ילק"ש נ"ך תריד. בשחר – לאחריה בבלי ברכות ב,א. שוח"ט א,ב. שם ו,א. ילק"ש נ"ך תתעת. זהר ח"ג רנד,ב. בערב – לאחריה בבלי ד,ב. אחת – לחתום (בשינוי ובהרחבה) תוספתא א,ה. במקום – להאריך תקו"ז קכה,ב. קמה,ב. זהר חדש ח"ב פא,א. פד,א.

משנה ה

כל המשנה תוספתא ברכות א,י (בשינוי לשון ובהרחבה). בבלי יב,ב. ירושלמי ברכות א,ו (בשינוי לשון קל). ספרי דברים טז,ג. ילק"ש תורה תתקד. הרי – שנה בבלי ברכות כח,א. (הביטוי) מכילתא שמות יג,ב. ילק"ש נ"ך רצה. בן זומא – המשיח (בשינוי) ילק"ש תורה ריח. בן זומא – הלילות תנחומא בא יא.

גרסות

אמר רבי אלעזר בן עזריה ביר': אמר להן רבי אלעזר בן עזריה וכן הוא בנוסח האיטלקי בהגדה של פסח, ולפי זה נאמרו הדברים באותו לילה בבני ברק (אוצר התפילות). כל ימי חיך להביא בב' וד': כל להביא. להביא לימות המשיח ביר': זה העולם הבא, להביא את ימות המשיח, ולפי זה ימות המשיח נכללים בתוך המושג "עולם הבא".

רקע

ר' אלעזר בן עזריה

מחשובי התנאים ביבנה בדור שלאחר חורבן הבית. מוצאו ממשפחת כהנים גדולה בחכמה, ביחוס ובעושר, המיוחסת לעזרא הסופר. ר' אלעזר בן עזריה נתייחד בעיקר בשליטה שלו בתחומים השונים שבתורה, במקרא, במדרש, בהלכות בהגדות, ומתוך כמה מקומות נראה כי בר פלוגתא של ר' עקיבא בדרכי מדרש הכתובים. במחלוקת הגדולה שבה הודח רבן גמליאל מנשיאותו ביבנה (ראה בבלי ברכות כז,ב), נמצא ר' אלעזר בן עזריה המועמד הראוי למשרה, משום המעלות שמנו בו חכמים, ומשום שהיה רצוי לכול. אף לאחר שהוחזר רבן גמליאל לנשיאותו, נשאר ר' אלעזר בן עזריה כאב בית דין (או נשיא-משנה), והמשיך בפעילות עסקנית רבה ונסע עם ראשי חכמי ישראל כנציג העם לרומי. לפי המסופר בתלמוד הבבלי (שם) היה ר' אלעזר בן עזריה צעיר מאד כשנתמנה לנשיאות (בן שמונה עשרה, ולפי הירושלמי להלן פי"ד הי"א בן שש עשרה), ויש שפירשו לפי זה שדבריו "הריני כבן שבעים שנה", הוא משום ששערו הלבין עוד בצעירותו והיה נראה כבר אז כזקן. אך יש שהבינו מן הירושלמי כאן שבזמן שאמר דברים אלה היה בערך בן שבעים שנה. אין אנו יודעים על קורות משפחתו, ואולם בין האמוראים בארץ ישראל נזכר ר' עזרא בן ר' אבטולס, שהיה דור עשירי לר' אלעזר בן עזריה, ואף הוא היה חכם ודרשן.

בן זומא

הוא שמעון בן זומא, מהחכמים הגדולים ביבנה בדור החורבן. בן זומא היה תלמידו של ר' יהושע, ותלמיד-חבר לר' עקיבא. הוא נחשב לאחד מגדולי החכמים בדורו, עד שאמרו "הרואה בן זומא בחלום יצפה לחכמה". כמה וכמה מאמרים בהלכה ובאגדה נאמרו בשמו. ביחוד היה כוחו גדול בדרשות המקרא, עד שאמרו כי "משמת בן זומא בטלו הדרשנים". בן זומא היה בין החכמים שנכנסו לפרדס (חכמת הנסתר), ועליו נאמר ש"הציץ ונפגע" (נטרפה דעתו), עד שנסתלק מן העולם (ראה בבלי חגיגה טו,א). שמעון בן זומא לא זכה להיסמך, כנראה משום שנפטר צעיר, ומשום כך לא נקרא בתואר "רבי", או נקרא רק בשם אביו "בן זומא".